
ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ

УДК 330.342.23

Л. Я. Корнійчук, д.е.н, професор,
заслужений працівник ДВНЗ «КНЕУ імені Вади-
ма Гетьмана»

ЩО ДЕНЬ ПРИЙДЕШНІЙ НАМ ГОТУЄ? (план чи ринок)

Анотація. Розглянуто методи дослідження та охарактеризовані закономірності суспільного розвитку. Проаналізовано формування основних концепцій майбутнього суспільства. Обґрунтовано неадекватність індустріалістських концепцій розвитку.

Ключові слова: Індустріальне, постіндустріальне, інформаційне суспільство, футурологія, ноосфера.

Коли почалася перебудова, Л. Пяшева опублікувала цікаву статтю: «Где пышнее пироги?». Йшлося про ринкове та планове господарство, тобто фактично про капіталізм і соціалізм. Виходило, що «пироги пышнее» в ринковій економіці. З цим висновком можна погодитися. Проте автор статті не відповідала на інше питання, та вона його фактично й не ставила: а хто їсть ці пироги? Адже відповідь на це питання є досить важливою.

Можна зазначити, що науковці визнають переваги ринкової економіки. Але, як писав Л. Абалкін посилаючись на голову уряду Франції Л. Жостена: «Так» — ринковій економіці, «ні» — ринковому суспільству¹.

Зараз перед ученими стоїть більш важливе і складне завдання — визначити контури майбутнього суспільства. Такі спроби робили ще стародавні мислителі, прогресивні мислителі пізнього середньовіччя, соціалісти-утопісти. Початок наукового прогнозування вчені пов'язують з О. Контом, К. Марксом, а також плеядою вчених кінця ХІХ ст.

Наука про майбутнє одержала назву футурологія. Термін футурологія запропонував німецький соціолог О. Флехтхейм у листі до О. Хакслі 1943 р., футурологію він визначав як «філософію майбутнього, що протистоїть сучасній ідеології та утопії»². Формування і розвиток футурології як науки вчені відносять до 60-х рр. ХХ ст., коли на Заході з'явилися численні праці з проблем еволюції цивілізації. У 60—70-х роках ХХ ст. виник так званий *футурологічний бум*.

Економісти, філософи, соціологи починають активно прогнозувати майбутнє. З'являється низка урядових і позаурядових організацій, які займаються моделюванням і прогнозуванням майбутнього. Однією з перших міжнародних організацій став Римський клуб (1968 р.). З часом виникають центри під егідою ООН і ЮНЕСКО.

У той же час радянські дослідники заперечували навіть право на існування футурології на тій підставі, що вона, по-перше, не відповідала марксистсько-

¹ Абалкин Л. Вызовы нового века. — М., 2001. — С. 12.

² Философский энциклопедический словарь. — М., 1983. — С. 752.

ленінським уявленням про майбутнє людства, по-друге, що ніби не є результатом розвитку наукової думки, а є соціальним замовленням, про що свідчать наперед спрогнозовані висновки; і, по-третє, не має свого предмета дослідження, тому що функція передбачення притаманна кожній суспільній науці.

Відомий радянський учений Г. Х. Шахназаров разом з тим, писав, що: «.. футурологія в короткі терміни збрала під свої знамена чи не найвидатніших фахівців із різних галузей буржуазної суспільної думки»¹.

Дійсно відбувалася активізація досліджень, орієнтованих на майбутнє. Радянські вчені пояснювали це двома чинниками: по-перше, намаганням виробити концепції суспільного розвитку, альтернативні марксизму, і по-друге, — потребами в науково-технічному прогнозуванні в епоху НТР.

В умовах сучасного стану цивілізації, ці питання постають особливо гостро. Адже зараз склалися умови, які загрожують всьому живому на Землі. Йдеться як про природні фактори, так і про проблеми, які породжуються неадекватною життєдіяльністю людства.

Криогенний характер сучасного суспільно-економічного буття вимагає від людства, від учених розуміння, що планета дійсно перебуває в загрозливому стані. Йдеться про збереження життя на Землі.

У той же час сучасна футурологія нездатна дати відповідь на ці виклики, незважаючи на те, що з'являється багато різнопланових, часом взаємовиключаючих праць про майбутнє, навіть з передбаченням окремих сторін суспільно-економічного життя². І не випадково вчені пишуть, що перед науковцями світу стоїть гостра і відповідальна проблема: «.. розробити наукову теорію розвитку і удосконалення цивілізації на майбутнє без катаклізмів. .. Це повинна бути не лише теорія, а окрема єдина і фундаментальна наука про розвиток і удосконалення суспільства і світу»³. Автор пропонує дати цій науці назву «енвіроніка»⁴. Розробляти її мають спільними зусиллями вчені всіх країн.

Не зупиняючись на розгляді сучасних футурологічних ідей, звернемо увагу на таку важливу проблему, як витоки їх формування. Керуючись сучасними науковими розробками, це питання може бути розглянуте під кутом зору формаційної або цивілізаційної концепцій, як найпоширеніших. Формаційний підхід до аналізу суспільного процесу, як відомо, запропонували К. Маркс і Ф. Енгельс, які поклали в його основу зміну способів виробництва, виділивши, відповідно, п'ять суспільно-економічних формацій. Формації — це етапи, які проходить суспільство в своєму еволюційному розвитку від примітивного до прогресивного (комуністичного). Тривалий час формаційний метод дослідження суспільного розвитку був панівним. Проте ускладнення суспільних процесів, зростання їх взаємозумовленості, формаційний підхід до аналізу історичного процесу розвитку суспільства став недостатнім.

Досконалішим науковці визначили цивілізаційний метод, основи якого були закладені ще М. Данилевським і О. Шпенглером і розвинуті А. Тойнбі. Цивілізаційний метод на відміну від формаційного ґрунтується не лише на економічних засадах, а враховує всі сторони життєдіяльності людства: матеріально-економічні, політичні,

¹ Шахназаров Г. Х. Фiasco футурологи. — М., 1979. — С. 7.

² Див.: Турчин А., Батин М. Учебник по футурологии. — М., 2010. — С. 211.; Впереди XXI век. Перспективы, прогнозы, футурология. Антология современной классической прогностики. / Ред. сост. И. В. Бестутев-Лада. — М.: Academia. 2000.

³ Белопольский Н. К вопросу о развитии цивилизации как органического единства человечества и окружающего мира // Журнал Европейской экономики. — Т. 5. (№ 1) март 2006. — Тернопольский гос. эк. у-т.

⁴ Там само.

ментальні, культурні, ідеологічні, морально-етичні тощо. Цивілізації в своєму розвитку проходять ряд стадій: зародження, розквіт, старіння і згасання. Щоправда єдиного загальновизнаного визначення цивілізації ще немає. Вченими сприймається визначення М. Данилевського («культурно-історичні типи»). У хрестоматії з проблем цивілізації наводиться ряд прізвищ учених, які давали свої визначення цивілізації¹.

Цивілізаційний підхід до аналізу суспільного розвитку має ряд переваг перед формаційним. Перш за все це те, що йому притаманний комплексний підхід до аналізу в єдності економічних, матеріальних, соціокультурних складових і людського чинника. Суспільство в такій інтерпретації вступає як цілісний природничо-соціальний організм. Цивілізаційним методом передбачається багатоваріантність, а не одноваріантність розвитку суспільства як формаційним.

Разом з тим, слід зазначити, що як формаційний, так і цивілізаційний методи мають не лише переваги, але й недоліки. Критики формаційного методу називають помилковими ряд положень К. Маркса, якими він керувався, формуючи свою концепцію розвитку. Зокрема вони критично оцінюють орієнтацію методу на матеріальні, економічні фактори, гіперболізацію ролі класової боротьби, визнання абсолютного зубожіння пролетаріату та ін.

Недоліком цивілізаційного підходу дослідники називають невизначеність самого терміну «цивілізація», дослідження історії людства як конгломерату ізольованих цивілізацій, що зумовлює складність визначення поняття прогресу. Суперечлива оцінка підходів до аналізу процесу суспільно-економічного розвитку зумовила появу сумнівних пропозицій щодо синтезу формаційного і цивілізаційного методів, як і створення якогось нового методу².

Як відомо, в науковій літературі виділяють ще ряд підходів до аналізу розвитку суспільства. Це циклічний підхід О. Богданова і М. Кондратьєва, технологічний С. Глаз'єва. Д. Белл проголосив концепцію індустріалізму, у відповідності з якою суспільство у своєму розвитку проходить доіндустріальну, індустріальну та постіндустріальні стадії. Ця концепція стала досить популярною в плані визначення суспільств майбутнього.

Майбутнє — багатопланове і неоднозначне — народжується в минулому і сьогодні. Його формування відбувається шляхом екстраполяції на нього всієї сукупності знань і людського досвіду. Тому глибокий і всебічний аналіз сучасного є важливою передумовою формування передбачень майбутнього. Здійснюючи цей аналіз, слід врахувати докорінні особливості сучасної епохи від усіх попередніх. Зокрема, мова іде про відсутність загальноприйнятого визначення сучасності і про реальну загрозу існуванню людства. Складність і багатогранність процесів, що відбуваються в суспільстві, не знаходять відповідної структурованості, що породжує появу їх численних визначень. В економічних працях останніх десятиріч ХХ ст. з'явилися такі визначення суспільства: постіндустріальне, інформаційне, радикалізоване, посткапіталістичне, постцивілізаційне та ін. Ці визначення формуються на різних теоретико-методологічних засадах.

Цікаву структуру сучасних економічних теорій пропонує В. Фещенко. Вона виділяє теорії індустріалізму, системної трансформації капіталізму, глобального розвитку, футурологічні та прогностичні, соціального спрямування, розвитку країн третього світу³.

¹ Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия / Сост. П. С. Эрасов. — М.: Аспект-Пресс. 2001.

² Бляхман Л. С. Проблемы модернизации и переход к инновационной экономике ... // Проблемы современной экономики. — № 2. — 2011. — С. 10.

³ Фещенко В. М. Сучасні економічні теорії: Навчальний посібник. — К.: КНЕУ, 2012. — С. 247.

З численних визначень суспільств важко обрати найраціональніше. Якщо навіть взяти за основу широко вживане визначення суспільства в теоріях індустріалізму як: індустріального, постіндустріального, інформаційного, то й тут, на наш погляд, є багато недоречностей. Визначення суспільства як індустріального нічого не змінювало по суті, хіба що дозволяло відмовлятися від терміну капіталізм. Адже капіталістичне суспільство — індустріальне. Крім того, в науковій літературі зустрічаємо термін — «буржуазне індустріальне суспільство»¹.

Автори концепцій індустріального суспільства наділяли його певними ознаками, переважно технократичного характеру. Перш за все, за Гелбрейтом, — це панування високорозвиненої техніки, що зумовлює всі інші ознаки системи². Йдеться, зокрема, про зростання ролі держави, формування великих корпорацій у вирішальних сферах економіки, влади техноструктури та ін³. Звертаються автори й до соціальних питань. Так, за Гелбрейтом, влада, техноструктура змінює мету діяльності корпорацій, які ніби керуються не приватними інтересами підприємця, а спільними інтересами. Наголошує Гелбрейт на формуванні нової класової структури в індустріальному суспільстві, в якому ніби зникає конфлікт між багатими і бідними. Йому на зміну приходить новий конфлікт — між освіченими і неосвіченими. Тим самим спростовувалося марксистське вчення про суперечності між працею і капіталом.

Своєрідною проекцією індустріального суспільства стала концепція постіндустріального суспільства. Термін постіндустріалізму ввів у науковий обіг на початку ХХ ст. англійський соціолог А. Пенті, який визначив його як стан суспільства, яке постане після розвалу індустріалізму, у зв'язку з тим, що індустріалізм приречений⁴.

Постіндустріалізм, як цілісна концепція, був сформований Д. Беллом, який протягом 60-х років опублікував низку праць з цієї проблематики, а 1973 р. провів працю «Настання постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозування». В той же час формується багато різноманітних теорій постіндустріалізму. Незважаючи на різноплановість теорій їм притаманні ряд спільних ознак. В економічній сфері йшлося про переважаюче зростання сфери послуг, посилення ролі науки, домінування у виробництві професійних робітників. Відповідно Д. Белл формує новий принцип соціальної структури постіндустріального суспільства. Панує в суспільстві меритократія — «нова еліта» (у Гелбрейта — техноструктура). Соціальна структура визначається не відносинами власності, в її основі лежить принцип «кваліфікації і знань», а розподіл особистостей відбувається за типом трудової діяльності. Це ніби зумовлює відсутність соціальних конфліктів.

Значного поширення набуває концепція інформаційного суспільства, суспільства знань. Інформація і знання в цьому суспільстві стають провідними факторами суспільно-економічного розвитку, який дослідники називають як постматеріальний. Д. Белл з приводу цього пише, що «постіндустріальне суспільство — суспільство інформації, так само як індустріальне — суспільство виробництва продукції». Постіндустріальне суспільство, наголошує він, означає перехід від товаровиробничого суспільства, до інформаційного суспільства, або суспільства знань.⁵

¹ Современные социально-политические теории. — М.: Изд-во Московского ун-та, 1991. — С. 126.

² Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. — М., 1969. — С. 45.

³ Там само. — С. 113.

⁴ Penty A. Post-Industrialism. London. 1922. — P. 14.

⁵ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. — М.: Academia. 1999. — С. 661.

Теоретики постіндустріалізму роблять спроби оптимістичного, гуманістичного обґрунтування перетворень суспільства на засадах цієї теорії. Прихильники постіндустріального суспільства Г. Кан, З. Бжезинський та ін., проголошували його етапом нової демократії, стрибком у майбутнє, переборенням недоліків індустріального суспільства. Проте не всі дослідники поділяли цей оптимізм. З'являється плеяда вчених, які критично сприймали оптимістичні пророцтва постіндустріалістів.

Своєрідним каталізатором песимістичних ідей стала праця О. Тоффлера «Футурошок» (1970) — шок від зіткнення з майбутнім, а також доповіді Римського клубу. З'являються критичні оцінки окремих концепцій індустріалізму. Виступаючи з критикою постіндустріального суспільства, вчені наголошують на невизначеності самого терміну постіндустріальне, запропонованого Д. Беллом. Так, М. Д. Тузовський пише про змістовну безпідставність терміну — постіндустріальне. «Він не лише не визначає характеру нового суспільства, — підкреслює він, — але й ставить його в неправильне відношення до попередніх етапів розвитку»¹.

Цікавою з цього приводу є думка Д. Белла, який писав, що йому ставили питання, чому він «.. назвав цю гіпотетичну концепцію постіндустріальним суспільством, а не суспільством знань або інформаційним суспільством, або суспільством професіоналів, хоч кожний із цих термінів описує значеннєві риси стану, що народжується»². Д. Белл пояснює, що зміст ідеї полягає в тому, що ми є свідками масштабної історичної зміни західних суспільств, у ході якої старі суспільні відносини (засновані на власності), владні структури (що концентруються на вузьких елітах), буржуазна культура (що базується на принципах економії і відкладеного задоволення) підлягають швидкій ерозії. Щодо вживання префікса «пост-», то це, за словами Д. Белла, означає, «.. що ми живемо в перехідний період»³.

На нашу думку, кожний період є перехідним, бо на зміну йому приходять інші. Що ж до визначення суспільства якимось із перелічених Д. Беллом термінів, то вони не будуть розкривати сутність суспільства, бо не вміщуватимуть усі феномени, які визначають суспільство⁴.

Критично оцінюють дослідники спроби дати оцінку суспільству переважно на підставі аналізу одного фактора, зокрема «сфери послуг», як це робить Д. Белл. «Сфера послуг», за словами А. Бузгаліна, включає в себе «хибний, фальшивий сектор». Це «сфера, де не створюються ні утилітарні матеріальні, ні культурні цінності, де переважно продукуються і відтворюються фіктивні блага, призначення яких — обслуговування трансакцій, трансформацій одних перетворених форм в інші»⁵. Він взагалі заперечує правомірність наділення постіндустріального суспільства такою ознакою, як сфера послуг.

Цікаву думку щодо цього висловлює М. Тузовський. Він пише, що слід погодитися з тим, що виробництво благ лежить в основі економічного базису і лише розвиток його дає підстави формуванню сфери послуг. Інакше нам доведеться проголосити деякі країни, що живуть доходами з туристичної діяльності, постіндустріальними, хоч насправді — це псевдоіндустріалізація⁶. На наш погляд, фор-

¹ Тузовський М. Д. Светлое завтра? Антиутопия футурологии. Футурология антиутопии. — Челябинск, 2009. — С. 65.

² Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. — М.: Academia, 1999. — С. 49.

³ Там само. — С. 50.

⁴ Тузовський М. Д. Светлое завтра? Антиутопия футурологии. Футурология антиутопии. — Челябинск, 2009. — С. 66.

⁵ Бузгалін А. В. Постиндустриальное общество тупиковая ветвь социального развития // Вопросы философии. — 2002. — № 5. — С. 42.

⁶ Тузовський М. Д. Указана праця. — С. 67.

мування сфери послуг — закономірний результат зростання продуктивності праці і відповідно — поділу праці. Дослідники наголошують також на тому, що факти не підтверджують положення теорії про низьку залежність постіндустріальної економіки від сировини та енергоносіїв і зменшення напруженості «між найманими робітниками і роботодавцями»¹.

Щодо інформаційного суспільства, то, як пише М. Тузовський, — інформаційне суспільство існувало завжди. «Суспільств, в основі яких не лежав би процес обміну інформацією, не існує»². Отже, мова може йти лише про вищий ступінь розвитку інформації, зумовлений розвитком НТП.

Цікаві думки з приводу оцінки інформаційного суспільства висловлює М. Моїсєєв. Він визначає його як таке, що значною мірою вже відбулося і відповідно справляє вплив не лише на техніку, а й на соціальні основи планетарного суспільства. Разом з тим, він висловлює занепокоєння появою нових небезпек для існування людства. Зосередження інформаційної системи в руках групи людей, які переслідують свої корисливі інтереси може породити глобальне зомбіювання планетарного людства. «Це буде, — пише М. Моїсєєв, — витончений інформаційний тоталітаризм ... це своєрідний інтелектуальний геноцид ... це — кінець історії ... І найстрашніше те, — продовжує автор, — що є багато аргументів, щоб стверджувати: ми, можливо, вже вступили в період формування системи інтелектуального геноциду»³.

Автор посилається на одурманюючі американські і наші стандарти в мистецтві і закликає людей бути уважнішими.

Висловлюють дослідники критичні зауваження щодо постіндустріалізму в цілому. На наш погляд, перш за все слід звернути увагу на визначення поняття «суспільство». В самих загальних рисах його визначають як складно організовану соціальну систему і наділяють рядом специфічних рис. Тим часом індустріальне, постіндустріальне, інформаційне суспільства формуються на основі якогось одного фактора, переважно технології і навколо нього вибудовується вся концепція суспільства. Вчені наголошують на неправомірності формування довільних соціальних висновків, соціальної моделі суспільства майбутнього⁴. І як висновок, А. Бузгалін називає постіндустріальне суспільство глухим кутом соціального розвитку.

Всебічній критиці піддає ідеї постіндустріалістів західний соціолог Б. Франкел у праці «Постіндустріальні утопісти» (1987). Він критично оцінює ідеї прихильників постіндустріалізму постмарксистів німця Р. Баро, австрійця А. Горца, протиставляючи їм погляди лейбориста Б. Джонса і ліберала О. Тоффлера. Щодо поборників постіндустріального соціалізму, автор критикує їх програмні положення, які містять «лише загальні моральні принципи .. « і нерозуміння ними співвідношення плану і ринку в майбутньому суспільстві⁵. Глибоко всебічно аналізує Б. Франкел праці О. Тоффлера. Він піддає критиці його висновки, щодо майбутнього суспільства з настанням «третьої хвилі», яка ніби несе з собою «новий спосіб життя». Таке бачення О. Тоффлера майбутнього суспільства Б. Франкел називає «.. сумішшю сучасних соціально-економічних практик у капіталістичних країнах і демократичної та егелітаристської постіндустріальної утопії з антирин-

¹ Юсов А. Б. Вопросы экономической теории. Макроэкономика. Критика теории постиндустриального общества // Проблемы современной экономики. — 2011. — № 2. — С. 36—38.

² Там само. — С. 70.

³ Моисеев Н. Н. Судьба цивилизации. — М., 1998. — С. 86.

⁴ Бузгалин А. В. «Постиндустриальное общество» туниковая ветвь социального развития // Вопросы философии. — 2002. — № 5. — С. 42.

⁵ Франкел Б. Постиндустриальні утопісти. (пер.з англ.). — К., 2005. — С. 76.

ковою споживною вартістю»¹. Визначають дослідники і прогресивність концепції постіндустріалізму, яка полягає в намаганнях авторів визначити глобальні, універсальні процеси розвитку суспільства.

Формування ідей майбутнього відбувається, як уже зазначалося, сьогодні. В його основі лежить, як пишуть дослідники, багатогранність, багатоваріантність визначень, що пояснюється різноманітністю підходів до визначення сучасного і прогнозування майбутнього, відсутністю чіткої методологічної основи. На підтвердження такої думки В. Щербина наводить назви вченими суспільств, що формується за останні десятиріччя. Це — постіндустріальне (Д. Белл), або інформаційне (М. Масуда), мережеве (М. Кастельс), або постеконімічне (Г. Кан, В. Іноземцев), суспільство постмодерну (А. Етціоні), або радикалізованого (високого) модерну (Е. Гідденс), посткапіталістичне (Р. Дарендорф), постцивілізаційне (К. Боулдінг), постбуржуазне (Дж. Ліхтхайм) та ін².

Серед цього різноманіття, безумовно, домінують визначення: індустріальне, постіндустріальне, інформаційне суспільство. Вони проголошуються як такі, що вже відбулися, або незабаром настануть.

На цій підставі багато вчених роблять висновок про «самозаперечення» капіталізму і формування нового постіндустріального суспільства. Відомий український економіст проф. А. Гальчинський, розвиваючи цю думку, посилається на провідних економістів і соціологів, як то: Д. Белла, О. Тоффлера, І. Валерстайна. П. Друкера, А. Етціоні, Р. Дарендорфа та ін., які відстоюють зазначену вище думку.

Крім ідеї «самозаперечення» капіталізму, про що вже йшлося, А. Гальчинський виділяє і другий напрям, прихильники якого наголошують лише на деформації, модифікації капіталізму на основі постіндустріального розвитку. А. Гальчинський наводить цікавий матеріал щодо характеристики поглядів його представників, зокрема посилається на М. Кастельса, який пише, що «капіталізм як і раніше існує, проте в нових модифікованих формах»³. Автору імпонує думка прихильників цього напрямку.

Проф. Л. Бляхман з приводу цього пише, що «економічний лад більшості країн світу визначається як капіталізм»⁴. Більш того, він заперечує думку економістів про «кінець капіталізму». «Багато економістів, — зазначає він, — пишуть про кінець капіталізму... Для таких висновків немає підстав. Капіталізм, як показав його багатовіковий досвід, гнучка, різноманітна, така, що трансформується, економічна система»⁵. Інший дослідник цієї проблеми — М. Асатрян — не лише констатує існування капіталізму, а й вихваляє його. «Капіталізм, — пише він, — є капіталізм, від цього нікуди не дінешся. Проте на сьогодні він — найпрогресивніше, найдинамічніше суспільство в історії людства, яке надає людині значно більше ніж раніш, свободу і можливість для розвитку його здібностей»⁶. Щоправда він наголошує і на притаманних капіталізму недоліках, як то: несправедливість, зловживання, експлуатація. Їх прояв, зазначає автор, залежить від пануючих у суспільстві «культурно-моральних цінностей». Рівень їх розвитку зумовлює характер обміну між працею і капіталом, який може бути

¹ Там само. — С. 48.

² Щербина В. Информационное общество в контексте коммуитарно-либеральной альтернативы: понятийный аспект // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — № 4. — С. 159.

³ Див.: Гальчинський А. За межами капіталізму // Економіка України. — № 9. — 2011. — С. 5.

⁴ Бляхман Л. С. Посткризисная динамика, постиндустриальный капитализм и критерий эффективности модернизации // Проблемы современной экономики. — № 2. — 2011. — С. 10.

⁵ Там само. — С. 11.

⁶ Асатрян М. В. Ключ к экономическим и социально-политическим ошибкам марксизма // Вопросы философии. — № 7. — 2009. — С. 32.

різним: «несправедливим, експлуаторським і справедливим, не експлуаторським, тобто партнерським. Тому давно пора змити з капіталізму тавро експлуаторського ладу і припинити приховувати його суть під різними назвами «суспільство загального благоденства», «постіндустріальне суспільство», «технократичне суспільство» і т. ін. як намагаються зробити це західні ідеологи»¹. Сприймаючи думки автора про те, що сучасне суспільство є капіталістичним і що на сьогодні воно найпрогресивніше і найдинамічніше, слід одночасно зауважити, що він гіперболізує роль культурно-моральних цінностей у подоланні притаманних капіталізму суперечностей.

Отже, ми виходимо з того, що сучасне суспільство це — капіталізм на новому етапі розвитку. І не випадково його визначають як постіндустріальний капіталізм, рентний (Л. Бляхман), інформаційний капіталізм (М. Кастельс).

Така неоднозначність, багатоваріантність розуміння сучасних соціальних процесів зумовлює і неоднозначність визначень майбутнього.

Серед багатьох концепцій майбутнього провідними можна вважати технократичні концепції, автори яких беруть в основу аналізу техніко-технологічні фактори, які автоматично породжують зміну соціальних структур. Позитивним у цих концепціях є те, що вони підкреслюють важливість розуміння суспільного значення наукового знання і НТП. Проте вони не можуть слугувати системоутворюючими, такими, що будуть визначати процес суспільного розвитку.

Л. Абалкін взагалі пише про неможливість настання технотронної цивілізації. Вона неможлива. «Технотронну цивілізацію, що охоплює все людство без виключення, планета не витримає»². Він наголошує на необхідності розробки соціально-економічних моделей суспільного розвитку і виступає прихильником їх багатоваріантності.

А. Гальчинський, наголошуючи на декапіталізації суспільства, на «виході з капіталізму», логічно ставить питання «куди ми маємо «виходити»?»³. На думку автора, цей процес має проявитися в соціалізації капіталізму, розуміння якого він досить детально викладає.

Крім того автор, на нашу думку, цілком правомірно пише про можливість формування соціалізму. Дискредитація соціалізму в СРСР не може бути підставою його заперечення. Як зазначає А. Гальчинський, йдеться про реабілітацію «ідеї та принципів соціалізму»⁴.

На наш погляд, передбачення майбутнього слід здійснювати з урахуванням положень фізичної економії⁵. Перш за все заслуговує на увагу енергетична теорія С. А. Подолинського (1850—1891), якою він заклав основи нового підходу до аналізу розвитку суспільства, пов'язавши його з нагромадженням і розсіюванням енергії.

Внесок С. Подолинського в розвиток енергетичної теорії надзвичайно великий. Важливим, геніальним учени називають висновок С. Подолинського про недостатність другого закону термодинаміки, дією якого передбачалася тепла смерть планети. Він сформулював термодинамічну теорію суспільного виробництва, запропонувавши розглядати Землю як теплову машину. Через енергію С. Подолинський визначає працю. І як висновок, прогресивний розвиток людства він пов'язує із збереженням і нагромадженням енергії.

¹ Там само.

² Абалкін Л. Логика экономического роста. — М., 2002. — С. 122.

³ Гальчинський А. За межами капіталізму // Економіка України. — № 9. — 2011. — С. 12.

⁴ Там само. — С. 13.

⁵ Корнійчук Л. Я., Шевчук В. О. Футурологія і прогностичні ідеї фізичної економії. — К.: КНЕУ, 2012. — С. 71.

Відповідно людство, щоб забезпечити розвиток, має дбати про нагромадження енергії, про зростання енергетичного бюджету. Цікаві думки у С. Подолинського про різні види енергії і її перетворення. Ці і інші геніальні ідеї С. Подолинського ще не до кінця усвідомлені і чекають на фахівців¹. Їх актуальність підтверджується сучасними дослідженнями, зокрема відкриття науковцями такої субстанції, як «темна енергія», яка, за їх словами, є «пануючою у Всесвіті», і яку можна передбачити як джерело «найпотужнішої енергії»², спонукає звертатися до праць С. А. Подолинського.

Іншою складовою розробки концепції майбутнього суспільства має стати ідея ноосфери В. Вернадського. Ідея ноосфери зародилася ще на початку XIX ст. У 20-х рр. XX ст. Леруа вперше вжив термін ноосфера (сфера розуму), який широко використовував Тейяр де Шарден. В. Вернадський підвів під ці ідеї наукову основу.

Ноосфера, в розумінні В.Вернадського, означала такий стан біосфери і суспільства, коли розум людини визначає їх розвиток. Аналіз висловлювань В. Вернадського дає підстави зробити висновок, що він передбачав неминучість вступу людства в ноосферу. «Біосфера, — писав він, — неминуче перейде так чи інакше, рано чи пізно у ноосферу»³. Сучасні вчені обережніше ставляться до цього висновку. Вони наголошують, що перехід від біосфери до ноосфери не може відбутися спонтанно. Він потребує розумної цілеспрямованої діяльності людей.

М. Моїсєєв наголошує, що цей перехід не буде взагалі плавним і безболісним. Людство має розробити стратегію цього переходу⁴.

А це означає необхідність відповідної підготовки людини до глибокого розуміння суті цієї проблеми.

На нашу думку, важливою передумовою переходу до ноосфери має стати реалізація принципів концепції сталого розвитку⁵. Проте, на жаль, в цьому відношенні дуже мало, що робиться.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2013 р.

УДК : 338.246.4 (47+57) «19»

Н. О. Тимочко, к.е.н., доцент кафедри історії та теорії господарства, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

«КОСИГІНСЬКА РЕФОРМА» (1965 Р.) ЯК СПРОБА ВДОСКОНАЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ.

Анотація: Проаналізовано спробу трансформації радянської господарської системи в другій половині 60-х років XX ст.; з'ясовано основні напрями її реалізації та причини «затухання».

Ключові слова: «Косигінська реформа»; вдосконалення директивного планування; господарська самостійність підприємств; планові нормативи рентабельності; плата за фонди.

¹ Кузнецов О. Л. Большаков Б. Е. Устойчивое развитие: научные основы проектирования в системе природа — общество — человек: Учебник XXI в. — СПб.; М.: Дубна, 2002. — С. 46—47, 92, 125, 140—145, 226.

² Ровинский Р. Е. мировоззренческие проблемы физической науки, наследуемые XXI веком // Вопросы философии. — 2008. — № 3. — С. 130—131.

³ Вернадский В. Биосфера и ноосфера. — М.: Айрис, 2002. — С. 277.

⁴ Моисеев Н. Н. Судьбы цивилизации. — М., 1998. — С. 80.

⁵ Корнійчук. Теоретичні основи реалізації концепції сталого розвитку // Економіка України. — 2010. — № 2.